

Ernest Mandel

Nykapitalismens ekonomi

1964

Publicerad i *Socialist Register*, vol.1, 1964, s 56-67 (övers. från franska: "L'apogée du néo-capitalisme et ses lendemains" i *les Temps Modernes* nr 219-220, 1964.)

De tio åren fram till 1964 kommer förmodligen att betraktas av historiker som nykapitalismens glansdagar. I Västeuropa och Japan har kapitalismen åtnjutit en ekonomisk tillväxt och välstånd som var okänt även före första världskriget. I USA verkade Kennedyadministrationen, efter de "magra åren" med republikansk deflationsstagnation, ha vänt trenden och återfört ekonomin på tillväxtbanan. Världshandeln slog alla rekord (världens export av industriprodukter var 1961 tre gånger så stor som 1938 och mer än dubbelt så stor som 1950). Endast de underutvecklade länderna utgjorde en svart fläck i denna ljusa bild.

Orsaker till tillväxten

Man behöver inte vara kapitalismens försvarare för att erkänna fakta, nämligen att systemet i de flesta industrialiserade länder (med USA och Storbritannien som de två viktigaste undantagen) under det senaste decenniet har upplevt en exceptionellt hög tillväxttakt. Denna tillväxt, som följde på en omfattande återuppbyggnad efter andra världskrigets fysiska skador, kan inte i huvudsak förklaras av återuppbyggnadsaktiviteter, även om dessa fortfarande pågick i vissa av de berörda länderna (särskilt inom det tyska husbyggnadset, som var ett viktigt stöd för den industriella högkonjunkturen i landet)..

Ur konjunkturhistorisk synvinkel stod vi uppenbarligen inför en ny "Kondratiev", eller lång våg med vågrörelser i de olika normala cyklerna. Teorin om kapitalismens långa historia utvecklades först av den ryska ekonomen N.D. Kondratiev¹ och Josef Schumpeter integrerade den i sin egen förklaring av den cykliska rörelsen i den kapitalistiska produktionen, som han redogjorde för i sitt magnum opus, *Business Cycles*. Den har väckt mindre intresse i marxistiska kretsar, även om Trotskij använde en liknande idé i sin berömda rapport inför Kommunistiska internationalens tredje världskongress.²

Idag verkar det, tvärtom vad de flesta ekonomer – marxister som icke-marxister – trodde i slutet av 1930-talet och början av 1940-talet, som om världskapitalismen efter en Kondratiev-våg av långvarig stagnation som började 1913 och varade till 1939, 1940 gick in i en ny lång våg av accelererad tillväxt, som troligen kommer att pågå till andra hälften av 1960-talet. Alla viktiga indikatorer pekar på denna slutsats.

I Schumpeters konjunkturcykelteori förklaras långvariga vågor med snabbare expansion i grund och botten av en snabb följd av tekniska innovationer, som tenderar att uppträda "i grupper". Samma förklaring verkar tillräcklig för att redogöra för den långa våg av accelererad tillväxt som världskapitalismen har upplevt sedan Andra världskrigets början. Vi kan till och med tillägga att denna tekniska innovationsrörelse – som i allmänhet kallas den tredje industriella revolutionen – *har en tendens att bli permanent*, vilket är något helt nytt i kapitalismens historia. Det finns en viktig ekonomisk orsak till detta, som vi kommer att gå in på senare i denna studie. Men en speciell orsak till denna *ökning av den allmänna tekniska*

¹ Fullt utvecklad i: *Die langen Wellen der Konjunktur* – Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik (Tübingen), vol. LVI, nr 3, december 1926, s. 573–609.

² *The First Five Years of the Communist International*, Pioneer Publishers, New York, vol. I, s. 201, 205–6. [Rapport om den världsekonomiska krisen och Kommunistiska internationalens nya uppgifter](#) (23 juni 1921)

innovationsgraden bör omedelbart betonas: det är det logiska sambandet mellan teknisk innovation och den permanenta kapprustningen.

Traditionellt sett sker teknisk *innovation* i kluster eftersom den inte automatiskt följer av tekniska *upptäckter*; många upptäckter får ligga i träda så länge de befintliga tekniska processerna (och de fasta kapitalinvesteringar som de innebär) inte har utnyttjats fullt ut. Men vad som är ett vanligt kapitalistiskt förfarande inom industrin skulle vara rent självmord inom försvarsindustrin. Den grundläggande konflikten mellan de kapitalistiska makterna och Sovjetblocket är vad den är, och kapitalistiska länder kan inte unna sig lyxen att först utnyttja supersoniska bombplan fullt ut innan de går in i raketproduktion. Tvärtom innebär logiken i kapprustningen att varje grundläggande teknisk upptäckt så snabbt som möjligt måste leda till innovation (det vill säga storskalig produktion) för att samma eller mer avancerad teknik inte ska bli monopol för en potentiell motståndare. Det var detta som dömde ”Blue Streak”-projektet till undergång innan det hann slutföras. Som ett resultat av kapprustningen tenderar därför tidsfördröjningen mellan teknisk upptäckt och tekniska innovationer att minska eller till och med försvinna helt. Även om de stora monopolen kommer att motstå den automatiska överföringen av dessa innovationer från försvarsindustrin till den civila produktionssektorn, leder den ömsesidiga genomsyrningen av dessa båda sektorer³ samt hotet att konkurrenter kommer att använda dessa innovationer för att förbättra sin individuella position till att den allmänna innovationstakten avsevärt accelereras.

Ur marxistisk synpunkt kan *förkortningen av konjunkturcykeln*, som sedan 1940 sammanfaller med den nya Kondratiev-vågen av ökad tillväxt, förklaras av just denna faktor, nämligen den ökade tekniska innovationen. För Marx beror konjunkturcykelns längd i huvudsak på det fasta kapitalets förnyelsetid. Traditionellt var denna period åtta till tio år. Snabbare teknisk innovation innebär naturligtvis en snabbare förnyelse av det fasta kapitalet, vars livslängd förkortas avsevärt till följd av ”moralisk” föråldring. Vi får därmed konjunkturcykler på fyra till fem år i stället för åtta till tio år. Om takten i den tekniska innovationen skulle avta igen (till följd av att en delvis nedrustning inleds eller att de viktigaste faktorerna i den ”tredje industriella revolutionen” har spelat ut sin roll), skulle livslängden för det fasta kapitalet återigen tendera att öka och konjunkturcykeln återigen bli längre. Det finns vissa tecken – som ännu inte är tillräckligt bekräftade – på att detta redan har skett i USA sedan recessionen 1960–1961.

Den nykapitalistiska tillväxtens anatomi

Kapitalismens historia har alltid präglats av ojämn utveckling: mellan länder, mellan regioner inom varje land, mellan olika industrigrupper och mellan industri och jordbruk. Tyskland, Italien och Japan är de tre stormakter som under det senaste decenniet har uppvisat en högre industriell tillväxttakt än alla andra, medan den ojämna regionala tillväxten i dessa tre ekonomier, liksom i Storbritannien, Frankrike, Belgien, Nederländerna och USA, är ett fenomen som har kommenterats mycket. Det är därför nödvändigt att i första hand uppmärksamma den ojämna tillväxten inom olika industrigrenar, vilket är en av de viktigaste nycklarna för att förstå den kapitalistiska världen i dag (och Chrusjtjovs tal till centralkommittén för Sovjetunionens kommunistiska parti i december 1963 visar att detta inte bara gäller kapitalistiska länder). Mellan 1958 och 1962 ökade den totala industriproduktionen med 34% i de sex länderna i Gemensamma marknaden. Under samma period ökade bilproduktionen med 70%, produktionen av verktygsmaskiner för metallindustrin med 100%, plastproduktionen med 160% och produktionen av syntetfibrer med 235%. Vidare: industriutrustning och fordon, som 1938 endast utgjorde 32,7% av Tysklands export, utgör idag 46,2% (1962), medan de i Frankrike utgjorde 14,5% av den totala exporten 1938, men 1962 var denna andel

³ ”Boomen” inom den civila elektronikindustrin har främst upprätthållits av militära order, t.ex. i USA.

redan 26,8%, och i Italien nådde den 30,1% samma år. Även om vi tittar på USA, som ur många synvinklar under samma period genomgick en fas av nästan stagnation, upptäcker vi att den kemiska industrin under första halvåret 1963 passerade 50-procentsgränsen jämfört med 1958 års produktionsnivå. När det gäller elproduktionen ligger den för närvarande på ett månadsgenomsnitt på 90 miljarder kWh, jämfört med 66 miljarder kWh 1959 och 60 miljarder kWh 1958, vilket återigen är en ökning med 50%. Den långsammare totala tillväxttakten i den amerikanska industrin är ett resultat av en kombination av stagnation i de ”äldre” industrierna (som stål, kol och textilier) och snabb tillväxt inom kemi, elektronik och elektricitet.

Det är efterfrågan från dessa snabbväxande industrier (till vilka byggindustrin måste läggas, åtminstone i länder som Tyskland, Italien och Japan) som förklarar den generellt höga expansionen i de flesta imperialistiska länder. På samma sätt är det den nyckelroll som den snabba tillväxten spelar i vissa stora imperialistiska makter (i första hand Tyskland och Japan) som till stor del förklarar tillväxten i alla andra imperialistiska makter, eftersom dessa är deras viktigaste handelspartner. Detta gäller särskilt för Väst- och Centraleuropa. Ekonomin i denna del av världen har, så att säga, expanderat som ett system av koncentriska cirklar, med Västtysklands tillväxt i centrum. Denna tillväxt har stimulerat tillväxten i andra länder vars ekonomi är djupt integrerad med Västtysklands (Österrike, Schweiz, Danmark), och har vidare genererat en accelererad tillväxt i alla gemensamma marknadsländerna. Även perifera länder som Spanien, Grekland och Irland (och i framtiden kanske även Portugal och Turkiet, om expansionen varar tillräckligt länge, vilket dock är tveksamt) har dragits in i samma virvel av kapitalistisk expansion.

Vissa bevis för denna ”tillväxtanatomi” kan tydligt framgå av en branschvis uppdelning av expansionssiffrorna, som tillhandahålls av gemenskapsstatistiken. Till exempel: mellan 1953 och 1960 ökade Tysklands import av tillverkat papper från 252 000 ton till nästan 1,2 miljoner ton; den totala importen från de sex gemensamma marknadsländerna ökade från 628 000 ton till 2,4 miljoner ton, varav endast 35% kom från partners i gemensamma marknaden, vilket därmed skapade en enorm extra marknad för länder som Österrike, Sverige och Finland. Mellan 1954 och 1961 ökade den tyska produktionen inom skoindustrin från cirka 100 miljoner till 150 miljoner par skor per år, men under samma period ökade den tyska importen av skor i värde från mindre än 5 miljoner till nästan 50 miljoner amerikanska dollar. Under samma period ökade Italiens skoexport från 20 miljoner dollar 1956 till 125 miljoner dollar 1961, varav 41 miljoner dollar gick till länder inom den gemensamma marknaden. Ett annat exempel är trä- och möbelindustrin. Västtysklands produktion fördubblades mellan 1953 och 1961, men importen ökade nästan femfaldigt mellan 1958 och 1962 (från 4 miljoner dollar till 20 miljoner dollar). Under samma period fördubblades både den italienska och den nederländska exporten från 5 miljoner dollar till 10 miljoner dollar respektive från 6 miljoner dollar till 12 miljoner dollar, varav endast 30% i Italiens fall, men mer än 75% i Nederländernas fall, såldes till länder inom den gemensamma marknaden.⁴

Varför var den ekonomiska tillväxten så mycket snabbare i Västtyskland, Italien och Japan än i de andra kapitalistiska länderna, och varför spelade dessa tre länder en så strategisk roll under den allmänna ekonomiska tillväxten i stora delar av västvärlden? Flera viktiga faktorer kan anges för att förklara detta fenomen. Den viktigaste verkar dock ha varit den exceptionellt höga kapitalackumuleringen, som kan förklaras med en mycket hög vinstnivå, vilken i sin tur beror på en mycket lägre lönenivå jämfört med andra kapitalistiska länder. De lägre lönenivåerna kan förklaras med den mycket större reservarmén av arbetskraft.

⁴ *Statistiques Industrielles*, publiées par l'Office Statistique des Communautés Européennes, nr 3 och 4 från 1963.

Historiska faktorer kan lätt förklara dessa skillnader mellan lönenivåerna i början av 1950-talet i USA, Storbritannien, Sverige, Belgien och till och med Frankrike å ena sidan och Västtyskland, Italien och Japan å den andra. Kapitalistklassen i vart och ett av de tre sistnämnda länderna gynnades av en exceptionellt gynnsam kombination av omständigheter. För det första hade de alla en riklig tillgång på arbetskraft med stor arbetslöshet och därmed låga löner. I Italien var det underutvecklingen i *Mezzo Giorno* som gjorde södra Italien till en enorm reservoar av arbetskraft för norra delen av landet. I Japan var det kombinationen av en "modern" och en "arkaisk" (traditionell) industrisektor, där den senare tillhandahöll stora reserver av arbetskraft till den förra. I Västtyskland var det inflödet av mer än 10 miljoner flyktingar. För det andra fanns det en enorm fond av teknisk kunskap och innovation som under det föregående decenniet hade utvecklats i de anglosaxiska länderna, vilket erbjöd många möjligheter till mycket snabba produktivitetsoökningar. Det var dessa två huvudfaktorer som tillsammans förklarade de extremt låga initiala lönenivåerna i dessa tre länder i början av deras högkonjunkturperioder och möjligheten att "köpa social fred" i utbyte mot *regelbundna årliga löneökningar* av ganska stor omfattning som inte påverkade den höga vinstnivån. Med tanke på den extremt snabba ackumulationstakten har industristrukturen i dessa tre länder förändrats under de senaste tio åren.⁵

Nykapitalismens motsättningar

Nykapitalismen är i sig det kapitalistiska systemets nya *modus operandi*, vars särdrag härrör från kapitalets strukturella behov och från systemets försök att möta utmaningen från de antikapitalistiska krafterna (Sovjetblocket och de koloniala revolutionerna) som växer sig starka över hela världen. Dessa särdrag kan sammanfattas på följande sätt:

1. Den ökade *takten i den tekniska innovationen* och den förkortade livslängden för fast kapital kräver noggranna beräkningar av avskrivningar och föråldring samt en allt mer precis *långsiktig kostnadsplanering* i allmänhet. Detta möjliggörs av datorteknikens snabba utveckling och dess tillämpning på ekonomiska beräkningar.
2. Liksom de två föregående innebär den tredje industriella revolutionen återigen en enorm ökning av industriproduktionens volym, och det finns en ny och skärpt motsättning mellan en till synes obegränsad produktionskapacitet och gränserna för den effektiva efterfrågan på "marknaden". Ökande svårigheter att realisera mervärdet leder till en *ständig ökning av försäljningskostnaderna* och till utvecklingen av tekniker för marknadsföring, marknadsundersökningar, beräkningar av efterfrågans elasticitet, tillsammans med något mindre sofistikerade reklamtrick.
3. Nödvändigheten av att till varje pris undvika en upprepning av 1929 års depression har blivit en fråga om liv och död för kapitalismen under kalla krigets villkor och de antikapitalistiska krafternas uppsving på global nivå. Tekniker för de enskilda staternas anticykliska politik och omfördelning av köpkraften utvecklas i allt större skala. Staten garanterar nu, direkt och indirekt, privata vinster på olika sätt, från dolda subventioner till "nationalisering av förluster", och denna sida hos den samtida kapitalismen blir nu ett av dess mest framträdande drag.
4. Kombinationen av alla dessa faktorer leder till en gradvis införande av "planeringstekniker" i den kapitalistiska ekonomin, som i grunden inte är något annat än integrerade prognoser av efterfrågan och produktion från arbetsgivarorganisationer (baserade på

⁵ Man bör tillägga att förändringen i efterfrågestrukturen, med en snabbt minskande andel av familjernas budget som går till livsmedel, är en ytterligare förklaring till vissa aspekter av uppgången (t.ex. den kraftigt ökade efterfrågan på varaktiga konsumtionsvaror). Detta har naturligtvis kompenseras av en permanent kris inom jordbruket.

framtida prognoser av nuvarande trender, korrigerade med grova beräkningar av efterfrågans elasticitet), som tjänar till att på vissa sätt ”rationalisera” kapitalinvesteringar.

Även om de flesta av dessa ”planer” innehåller stora prognosfel⁶ och inte alls har kunnat förhindra att överkapacitet uppstår i stor skala, vore det fel att förneka deras nytta ur de stora monopolens synvinkel. Det franska Commissariat du Plan, det nederländska Planbureau, det belgiska Bureau de Programmation och deras italienska motsvarighet (som nyligen imiterats i Storbritannien av NEDC) hjälper utan tvekan arbetsgivarna att fatta investeringsbeslut på en mer sofistikerad grund än med de gamla tumreglerna. Vanligtvis uppskattas denna hjälp, och när så inte är fallet beror det mer på politisk partiskhet och trångsynthet än på någon rädsla för att denna form av planering skulle undergräva den fria företagsamheten och kapitalismen i allmänhet.

Men om nykapitalismens framgångar verkligen lyser klart, med tanke på de resultat som uppnåtts under de senaste tio åren, så kommer också dess inre motsättningar – som så att säga överlagrar det kapitalistiska produktionssättets allmänna motsättningar, som inte på något sätt har eliminerats – att träda i förgrunden.

För det första tenderar nykapitalismen, i den mån den genererar en högre tillväxttakt för att möjliggöra en snabbare avskrivning av fast kapital, att minska arbetskraftens reservarmé och till och med leda till nästan full sysselsättning (vilket arbetsgivarna naturligtvis kommer att kalla översysselsättning). Därigenom förstör den en av de grundläggande mekanismer som får kapitalismen att fungera. För när det inte finns någon stor arbetslöshet så finns det ingen institutionell faktor inbyggd i det ekonomiska systemet som kan hindra fackföreningarna från att utnyttja gynnsamma marknadsförhållanden för att uppnå högre löner. Och ständigt stigande löner står naturligtvis i konflikt med behovet av höga vinstmarginaler för att finansiera de enorma kapitalinvesteringar som ligger till grund för nykapitalismens tillväxtpolitik.

Det uppstår således en växande motsättning mellan nykapitalismens program och fackföreningarnas frihet att förhandla om högre löner. Kapitalisterna försöker lösa denna motsättning på två sätt: ekonomiskt och samhällspolitiskt (eller en kombination av båda).

Den *ekonomiska* lösningen är en förändring av investeringarnas *karaktär*, som innebär att man avskaffar ”extensiva” eller horisontella investeringar (dvs. skapandet av nya fabriker och företag) och koncentrerar sig på ”intensiva” (eller vertikala) investeringar, dvs. på arbetsbesparande anordningar. Detta förklarar den *massiva utvecklingen av automatiseringen*, vars syfte är att *återuppbygga arbetskraftens reservarmé*, som tenderar att uppstå när den årliga produktivitetöknningen överstiger den årliga produktionsökningen. Detta är den ekonomiska kraft som bidrar till att göra tekniska innovationer *permanenta* i den nuvarande långa Kondratiev-cykeln.

I USA har denna lösning tillämpats framgångsrikt under de senaste tio åren, vilket har lett till en stadig ökning av den strukturella arbetslösheten. Även under perioder av snabb ekonomisk utveckling kvarstår den stora reservarmén av arbetslösa. År 1962 växte till exempel produktionen med nästan 9%, men under hela perioden fanns det fortfarande mer än fyra miljoner arbetslösa. Den kan tillämpas på ett ännu effektivare sätt om den kombineras med en växande kapalexport till ekonomier med lägre lönenivåer, vilket leder till ett tryck på de befintliga

⁶ Några slående exempel på felaktiga prognoser: under inflytande av Suez-krisen, trodde det belgiska ekonomiministeriet att kolproduktionen skulle behöva ökas från 30 till 40 miljoner ton; i själva verket minskade den inom loppet av några år från 30 till 21 miljoner ton. Den fjärde franska ”planen” förutsåg en stor ökning av kylskåpsproduktionen och bortsåg från utländsk konkurrens; i själva verket har importen från Italien minskat den franska produktionen med nästan 25%.

lönenivåerna i det kapitalexporterande landet, eller åtminstone ett tryck mot uppåtgående rörelser.

Framgången för denna arbetsgivarpolitik i USA kan mätas i den minskade ökningen av reallönerna under de senaste tio åren jämfört med de snabba löneökningarna på den europeiska kontinenten och i Japan. Den kan också bedömas utifrån den långsamma urholkningen av fackföreningarnas styrka och den förändrade maktbalansen mellan arbetsgivare och fackföreningar som denna nya situation har medfört.

I Västtyskland började lönerna stiga mycket snabbt så fort den stadiga strömmen av flyktingar från Öst började sina och arbetskraftsreserven därmed försvann. Som ett resultat av denna trendvändning blev Västtysklands reallöner snabbt de högsta bland de stora industriländerna i Väst- och Centraleuropa. Den tyska kapitalismen reagerade omedelbart på samma sätt som i USA, vilket ledde till att den totala sysselsättningen inom industrin faktiskt minskade för första gången under första halvåret 1963 (från 8 037 000 till 7 976 000), efter att ha ökat med mindre än 4% sedan 1960, medan industriproduktionen, som mellan 1960 och 1962 hade ökat med mer än 20%, återigen ökade under första halvåret 1963, om än bara med 1,5%.⁷

Den *samhällspolitiska* lösningen består av att utöva ett starkt tryck på fackföreningarna, antingen för att de frivilligt ska hålla tillbaka lönerna eller för att deras förhandlingsmöjligheter och lagliga strejkrätt ska begränsas (Taft-Harley-lagen i USA, franska strejkförbudslagar, stora ekonomiska straff för "vilda strejker" i många västeuropeiska länder, försök att införa en "strejkförbudslag" i Belgien).

Men hur framgångsrika dessa politiska åtgärder än må verka på kort sikt, så är de självförstörande på lång sikt med tanke på de mål som nykapitalismen har satt upp. En enorm uppbyggnad av fast utrustning, som finansieras genom en kraftig ökning av profitkvoten, kan nämligen inte annat än leda till en betydande ökning av samhällets produktionskapacitet, inklusive dess förmåga att producera konsumtionsvaror. Och detta måste förr eller senare komma i konflikt med konsumenternas minskade köpkraft, som kommer att bli följden av den relativa stagnationen av både löner och sysselsättning.

På samma sätt måste både försöken att stimulera tillväxten genom en mild inflation och att stoppa inflationen genom deflationspolitik på lång sikt bli kontraproduktiva. Smygande inflation är en av nykapitalismens och överhuvudtaget välfärdsstatens grundläggande mot-sättningar. Den är både en följd av kapitalets organiska utveckling ("administrerade priser" under monopolkapitalismen) och av epokens specifika nya särdrag (enorma öknings av försvarsutgifterna och av de improduktiva utgifterna i allmänhet). Högkonjunktur leder normalt till prisökningar. På lång sikt urholkar denna smygande inflation köpkraften hos de viktigaste valutorna, stör långsiktiga investeringar, stimulerar spekulation av alla slag, bland vilka fastighetsspekulation intar en privilegierad ställning i de flesta länder, och undergräver överhuvudtaget systemets normala funktion (och i USA:s fall är naturligtvis den växande kapitalexporten en av orsakerna till underskottet i betalningsbalansen). Alla försök att få bukt med inflationen genom effektiva deflationsåtgärder hämmar bara den ekonomiska tillväxten som sådan och leder till stagnation, vilket det konservativa Storbritannien (och i viss mening USA under Eisenhower) har fått lära sig på det hårda sättet: botemedlet är värre än sjukdomen.

⁷ Andra exempel från Västtyskland: precisionsindustrin höll sin produktion oförändrad mellan 1961 och 1962, men sysselsättningen minskade med 2,3 procent. Järn- och stålindustrin ökade sin produktion med 7,9 procent mellan 1960 och 1962, men minskade den totala sysselsättningen med 2,8 procent. Musikinstrument- och sportutrustningsindustrin ökade sin produktion med 22,7 procent mellan 1956 och 1962, men sysselsättningen minskade med 6,3 procent. Alla dessa sysselsättningssiffror är globala, dvs. de gäller summan av arbetare, tjänstemän och tekniker. Nedgången i sysselsättningen bland produktionsarbetare är naturligtvis mycket större.

Dessa motsättningar i nykapitalismen är inte bara av teoretisk betydelse genom att bevisa att systemet i grunden är detsamma som det alltid har varit. De leder också till slutsatsen att den nuvarande tillväxttakten inte kan upprätthållas, att även länderna i den gemensamma marknaden kommer att drabbas av recessioner och att den långa vågen av ökad tillväxt troligen kommer att ta slut någon gång under 1960-talet. Det faktum att den ekonomiska tillväxten i de underutvecklade länderna inte alls har hållit jämna steg med tillväxten i de industrialiserade länderna, att handeln mellan de industrialiserade länderna i allt högre grad har ersatt handeln mellan den utvecklade och den underutvecklade världen, och att de underutvecklade länderna därför i allt mindre utsträckning kan spela rollen som säkerhetsventil för det kapitalistiska systemet som helhet, förstärker dessa slutsatser.

Överkapacitet: nykapitalismens ”memento mori”

Redan i min [Marxismens ekonomiska teori](#) betonade jag tendensen till ökande överkapacitet i den kapitalistiska industrin som en väsentlig bieffekt av de minskade recessionerna och systemets smidigare funktion under den nuvarande fasen av accelererad tillväxt. Under högkonjunkturåret 1956 arbetade bilindustrin i USA bara med 72% av sin kapacitet och radio- och TV-industrin med 60%. Året innan var dessa siffror 5% för dammsugarproduktion, 46 respektive 50% för kylskåpsindustrin och 70% för bomullsindustrin.⁸

Samma fenomen har nyligen spridit sig till Västeuropa. Inom den gemensamma marknaden har överkapacitet uppstått inom flera sektorer, t.ex. kylskåp, symaskiner, syntetfibrer och varvsindustri. En färsk källa anger att produktionskapacitetens totala utnyttjandegrad inom industrin i Västtyskland har sjunkit från 93,8% 1956 till 90,2% 1960 och 84% 1962.⁹

Men de två mest betydande fall som förtjänar närmare kommentarer är den europeiska stålindustrin och den europeiska bilindustrin. Överkapaciteten inom den europeiska stålindustrin har funnits i flera år, och produktionen inom den gemensamma marknadens stålindustri har stagnerat sedan 1960. Men trots stagnationen har investeringarna fortsatt att öka.

En rekordinvestering på 775 miljoner dollar i stålindustrin i de sex länderna det året ökade med inte mindre än 45% 1961, och investeringsnivån 1962 var nästan dubbelt så hög som 1960.

Förklaringen till denna investeringsboom trots den stagnerande produktionen är enkel: en rad tekniska innovationer (LD, Rotor och andra patent, alla baserade på massiv syreinjektion) tillämpas i stor skala, och dessa nya metoder kommer att innebära en betydande kostnadsminskning. Införandet av nya metoder är desto mer nödvändigt eftersom produktionsstagnationen och underutnyttjandet tenderar att höja kostnaderna och därmed minska vinstmarginalerna, samtidigt som den ökade internationella konkurrensen kraftigt sänker exportpriserna.

Detta är ett bra exempel på begränsningarna i den nykapitalistiska planeringen, och varje enskilt företags försök att uppnå maximala intäkter under förhållanden med relativt stillastående efterfrågan leder till en galen kapplöpning om att sänka produktionskostnaderna. Detta resulterar i en betydande ökning av den totala produktionskapaciteten inom industrin, vilket i framtiden bara kan leda till övertalighet.

Fakta är slående. Medan den globala produktionen inom stålindustrin i de sex länderna fyra år i rad har stagnerat med omkring 73 miljoner ton per år, förväntas produktionskapaciteten för 1965 stiga till omkring 95 miljoner ton (vissa källor anger till och med 100 miljoner ton). På

⁸ *US News & World Report*, 25 maj 1956 och 11 mars 1955.

⁹ *Automation und technischer Fortschritt in Deutschland und den USA* (Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt a.M. 1963), s. 127.

samma sätt förväntas produktionen vid varmvalsverk för 1965 ligga på omkring 18–19 miljoner ton, medan produktionskapaciteten under samma år skulle öka till 35 miljoner ton om alla nuvarande investeringsprogram genomförs.¹⁰

Den västeuropeiska bilindustrin är lika betydelsefull som stålindustrin. Men medan stålindustrin illustrerar utvecklingen av överkapacitet under förhållanden med relativt stagnerande marknader (under trycket från prissänkningar), illustrerar bilindustrin utvecklingen av överkapacitet under trycket från snabbt växande marknader (och de feberaktiga försöken från varje företag att erövra största möjliga andel av denna ”bonanza”-marknad, som med rätta anses vara relativt kortvarig).

Den totala årliga produktionen av personbilar (dvs. exklusive lastbilar) har ökat från nästan 1 miljon 1953 till 3,7 miljoner 1961 i de sex gemensamma marknadsländerna. Om man lägger till den brittiska produktionen blir den totala produktionen 1,5 miljoner bilar 1953 och 4,7 miljoner bilar 1961 i Västeuropa. Det totala antalet fordon av alla slag i gemensamma marknadens länder har under samma period ökat från 5 till 15,7 miljoner, i de sex länderna plus Storbritannien från 7,8 till 22 miljoner bilar.

Genom att extrapolera den nuvarande efterfrågan till framtiden och använda vissa koefficienter för att på denna grund förutsäga priser, inkomster och efterfrågeelasticitet har man prognostiserat en möjlig försäljning inom den gemensamma marknaden på 3,5 miljoner personbilar 1965 och 6 miljoner personbilar 1970. Men de nuvarande investeringarna leder till en produktionskapacitet på 6,5 till 7 miljoner privatbilar 1965 i dessa sex länder, och prognosen för 1970 nämner till och med siffran 10 miljoner. Det är uppenbart att den överkapacitet som finns redan idag kommer att öka kraftigt under de närmaste åren, och att detta i sin tur kommer att uppmuntra många företag att öka sina investeringar för att sänka kostnaderna.¹¹

Socialister och nykapitalismen

Socialister bör betrakta nykapitalismen som en i grunden naturlig utveckling av monopolkapitalismen. Det innebär att de varken kan se som sin uppgift att påskynda nykapitalistiska reformer eller att försvara mer efterblivna kapitalister, som försöker hindra nykapitalistiska reformer eftersom de inte kan hålla jämna steg med investeringstakten och konkurrensen. Tillvägagångssättet måste vara detsamma som socialister traditionellt har haft gentemot kapitalistisk koncentration och monopol, varken att ”främja” koncentration i effektivitetens namn eller att ”försvara” tekniskt efterblivna företag i ekonomisk frihets namn, utan att betrakta koncentration som oundviklig *inom kapitalismens ramar*, samtidigt som man använder koncentrationens framsteg som ett av de starkaste argumenten *för att införa socialism*.

Den nykapitalistiska ”planeringen” är inte en planering för harmonisk tillväxt eller ”i nationens intresse”, utan en planering för att rationalisera oligopolens investeringar *till försvar för privata profiter*. Allt är på lång sikt inriktat på detta centrala mål: att skydda, försvara och garantera de privata profiterna inom för monopolkapitalet strategiskt centrala områden (och andra borgerliga gruppers sektoriella intressen kommer sannolikt att offras ganska hänsynslöst under processen).

Socialister bör varken motsätta sig dessa planeringstekniker med det reaktionära idealet om laissez-faire eller stödja dem som ett ”steg framåt”, utan insistera på att den socialistiska planeringen är en realitet, som inte bara innebär tekniska skillnader (såsom en kraftigt ökad volym av direkta statliga investeringar och en utvidgad offentlig sektor som möjliggör en centralt planerad styrning av ekonomin), utan också helt andra sociala prioriteringar än de

¹⁰ *XIe Rapport général sur l'activité de la Communauté de la CECA*, passim.

¹¹ *Agence Europe – Documents*, nr 179, 4 januari 1963: *Les problèmes de l'industrie automobile européenne en 1963*, passim.

som gäller i dag. En rad produktionsprioriteringar, fastställda genom demokratisk diskussion, kommer att börja göra det möjligt att skapa verklig jämlikhet för alla. Dessa nya ekonomiska och sociala mål kommer inte bara att ge gratis sjukvård, gratis utbildning, anständiga bostäder och möjligheter till kreativ fritid för arbetarklassen i väst, utan också att ge ett nödvändigt bidrag till den slutliga frigörelsen av de koloniala folken, inte bara från utländskt förtryck och exploatering, utan också från konsekvenserna av underutveckling.

Kring dessa prioriteringar kommer sedan automatiskt en rad produktionsmål att organisera sig och ge oss en produktionsmodell för behov, i motsats till dagens vinstdrivande produktion, som träffande har beskrivits som

ett avsiktligt skapande av missnöje: stimulans till statussträvan genom konsumtion som syftar till att imponera; uppmuntran att skapa sociala skillnader genom att utnyttja den kunskap som modern psykologi har upptäckt; utnyttjande av känslan av otrygghet för att uppmuntra människors önskan att identifiera sig med grupper som utåt sett är fulla av god vilja men i verkligheten konkurrerar hårt; utnyttjande av människans svagheter för vinstsyften när det egentligen skulle behövas samlade utbildnings- och psykoterapeutiska insatser för att mildra dem. (Thomas Balogh: *Planning for Progress*, s. 46-7, Fabian Tract 346).

Socialister bör inte acceptera den nykapitalistiska myten om välfärdsstaten och masskonsumtionssamhället. De bör ställa sina egna värderingar om konsumtion mot de värderingar som präglar ett system som är inriktat på att maximera privata profiter för ett fåtal monopol. De bör vidare ifrågasätta nykapitalismens oförmåga att på något sätt förändra den diktatoriska företagsstrukturen, som är grunden till alienationen av arbetet i dagens industri.

Av den anledningen, och också för att det är det nödvändiga svaret på alla kampanjer för en ”inkomstpolitik” (alla känner till lönesumman, men eftersom det finns otaliga sätt att dölja vinster för att undvika skattebetalningar, varför skulle vi tro på arbetsgivarnas vinststopp-gifter?), är kravet på arbetarkontroll idag det strategiskt centrala kravet för socialister och för arbetarrörelsen i allmänhet.

Arbetarkontroll är ett första och nödvändigt steg mot en socialistisk demokratisk planering – det enda effektiva svaret på de nykapitalistiska programmen. Det är det första steget mot arbetarnas förvaltning av en socialiserad ekonomi och mot industriell demokrati (och så länge ekonomin är kapitalistisk bör arbetarna vägra allt medansvar i förvaltningen). Kravet på detta är ett sätt att dra in arbetarklassen i den stora debatt om de sammanlagda löne- och vinstvolymerna (mervärdet) som diskussionen om en ”inkomstpolitik” oundvikligen kommer att leda till. Och det kommer att ge fackföreningsrörelsens i grunden defensiva strategi (mot lönebegränsningar och för förhandlingsfrihet) en nödvändig stridbar och positiv karaktär, utan vilken arbetarna kommer att utkämpa en förlorad kamp mot teknokraterna och sina arbetsgivare.

Lästips – Mandel om den moderna kapitalismen

[Nykapitalismens ursprung](#) (1964)

[Arbetarna under neokapitalismen](#) (1968)

[Senkapitalismen](#) (bok 1972)

[Långa vågor i den kapitalistiska utvecklingen. 2:a utvidgade upplagan](#) (bok 1994)